

راهکارهای مقابله با خشونت خانگی علیه زنان از دیدگاه وحیانی

زینب بهجومش¹

چکیده

این پژوهش به بررسی راهکارهای مقابله با خشونت خانگی علیه زنان از دیدگاه وحیانی (قرآن و روایات) میپردازد. با توجه به تأکید اسلام بر کرامت انسانی و حقوق زنان، هدف اصلی تحقیق، تبیین موضع دین در قبال خشونت خانگی و ارائه راهکارهای عملی برای پیشگیری و کاهش آن است. روش پژوهش توصیفی-تحلیلی بوده و با استناد به آیات قرآن، روایات معصومین و دیدگاه فقها انجام شده است. یافته‌ها نشان میدهد که اسلام خشونت در اشکال مختلف (جسمی، روانی، اقتصادی و اجتماعی) را محکوم کرده و بر مودت، رحمت، گفتگو و احترام متقابل در خانواده تأکید دارد. همچنین، آموزش دینی، مشاوره خانوادگی، تقویت معنویت و حمایت‌های حقوقی از جمله راهکارهای پیشنهادی برای مقابله با این پدیده هستند. نتایج پژوهش حاکی از آن است که اجرای این راهکارها میتواند به کاهش خشونت و تحکیم بنیان خانواده بر اساس آموزه‌های اسلامی بینجامد.

کلیدواژه ها: خشونت خانگی، راهکارهای قرآنی، کرامت زن، مودت و رحمت.

1. طلبه پایه چهارم مدرسه علمیه امام خمینی رحمه الله علیه، کرمانشاه.

خشونت خانگی علیه زنان پدیده‌ای است که بنیان خانواده و سلامت جامعه را تهدید می‌کند. با وجود تصریح آموزه‌های اسلامی به کرامت زن و لزوم رفتار عادلانه، شاهد بروز اشکال مختلف خشونت در محیط خانواده هستیم. این تناقض میان تعالیم دینی و واقعیات اجتماعی، ضرورت بازخوانی متون اسلامی را با نگاهی کارکردگرایانه آشکار می‌سازد.

مطالعات پیشین عمدتاً به بررسی فقهی حقوق زنان یا تحلیل جامعه‌شناختی خشونت پرداخته‌اند. پژوهش حاضر با ترکیب رویکرد تفسیری، فقهی و تربیتی، درصدد ارائه الگویی نظام‌مند از راهکارهای پیشگیرانه است. این تحقیق از آن رو حائز اهمیت است که هم به بازسازی گفت‌وگو دینی در حوزه خانواده می‌پردازد و هم راهکارهای عملی برای نهادهای اجتماعی ارائه می‌دهد.

سؤال محوری این است: چگونه می‌توان با تکیه بر منابع اصیل اسلامی، راهکارهای مؤثری برای پیشگیری و کاهش خشونت خانگی طراحی کرد؟ در پاسخ، مقاله ابتدا مبانی نظری خشونت را در قرآن و روایات واکاوی می‌کند، سپس به تحلیل عوامل زمینه‌ساز می‌پردازد و در نهایت راهکارهای سه‌سطحی (فردی، خانوادگی و اجتماعی) را پیشنهاد می‌دهد.

مفاهیم کلیدی مانند "خشونت خانگی" در این پژوهش به هرگونه رفتار آسیب‌زای عمدی در حیطه خانواده اطلاق می‌شود که شامل خشونت‌های جسمی، روانی، اقتصادی و اجتماعی می‌گردد. "حَکَمِین" به عنوان نهاد میانجی‌گری اسلامی و "مودت و رحمت" به عنوان اصول حاکم بر روابط خانوادگی از دیگر مفاهیم محوری این تحقیق هستند.

ساختار مقاله به گونه‌ای طراحی شده که پس از تبیین چارچوب نظری، به تحلیل عوامل خشونت و سپس ارائه راهکارهای عملی در سه سطح می‌پردازد. این روند پژوهشی با روش توصیفی-تحلیلی و با استناد به آیات قرآن، روایات معصومین و دیدگاه‌های فقهای شیعه انجام گرفته است. نوآوری تحقیق حاضر در ارائه مدلی جامع است که هم به بازتعریف مفاهیم دینی می‌پردازد و هم سازوکارهای اجرایی برای نهادهای اجتماعی پیشنهاد می‌کند.

۱. تعریف خشونت خانگی از منظر قرآن و روایات

خشونت خانگی علیه زنان به هرگونه رفتار آزاردهنده جسمی، روانی، جنسی یا اقتصادی اطلاق میشود که در چارچوب خانواده یا روابط نزدیک رخ میدهد و موجب نقض کرامت انسانی و حقوق شرعی فرد میشود. از منظر قرآن و روایات اسلامی، چنین رفتاری نه تنها ناپسند است، بلکه مغایر با اصول اخلاقی و حقوقی اسلام محسوب میشود.

قرآن کریم در سوره نساء، آیه ۱۹ بهصراحت مردان را از آزار زنان برحذر میدارد:

< «وَعَاشِرُوهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ...»

(و با آنان به روشی نیکو همزیستی کنید...) (قرآن کریم، نساء: ۱۹).

این آیه بر لزوم رفتار عادلانه و مبتنی بر احترام متقابل در خانواده تأکید دارد. افزون بر این، در آیه ۳۴ همین سوره، اگرچه مسئولیت مدیریت خانواده به مردان سپرده شده، اما هرگونه سوءاستفاده از این جایگاه را نفی میکند و تأکید میکند که در صورت نافرمانی زن، نخستین راه حل، گفتگو و اصلاح است، نه خشونت (قرآن کریم، نساء: ۳۴). مفسران بزرگی مانند علامه طباطبایی در تفسیر المیزان توضیح میدهند که ضرب (زدن) در این آیه، تنها در شرایط حاد و با رعایت شدید تناسب اخلاقی مجاز است و در غیر این صورت، عملی ظالمانه محسوب میشود (طباطبایی، المیزان، ج ۴، ص ۳۴۳).

در روایات اسلامی نیز خشونت علیه زنان بهشدت محکوم شده است. پیامبر اکرم (ص) میفرماید:

< «خَيْرُكُمْ خَيْرُكُمْ لِأَهْلِهِ...»

(بهترین شما کسی است که با خانواده‌اش بهترین رفتار را دارد) (کلینی، الکافی، ج ۵، ص ۵۱۰).

همچنین در حدیثی دیگر آمده است:

< «لَيْسَ مِنَّا مَنْ ضَرَبَ النِّسَاءَ...»

(کسی که زنان را میزند، از ما نیست) (ابن ماجه، سنن ابن ماجه، ج ۱، ح ۱۹۸۴). این احادیث نشان میدهد خشونت خانگی نه تنها عملی ناپسند، بلکه نافی ارزشهای ایمانی است.

فقیهان شیعه مانند شهید مطهری در کتاب نظام حقوق زن در اسلام تأکید میکنند که اسلام هرگونه تحقیر، توهین یا آزار جسمی زنان را حرام میداند و جایگاه زن را به عنوان شریک زندگی و دارای حقوق برابر، تثبیت میکند (مطهری، ۱۳۵۷، ص ۱۲۲).

۲. انواع خشونت علیه زنان

خشونت علیه زنان در آموزه‌های اسلامی به اشکال مختلفی تقسیم می‌شود که همگی مغایر با اصول اخلاقی و حقوقی اسلام هستند. این انواع عبارت‌اند از:

۱. خشونت جسمی

هرگونه آسیب فیزیکی مانند ضرب و جرح، محرومیت از نیازهای اولیه، یا تهدید به انجام آنها مصداق خشونت جسمی است. قرآن کریم در سوره نساء، آیه ۳۴ با وجود اشاره به مسئولیت مرد در مدیریت خانواده، هرگونه سوءاستفاده از این حق را نفی کرده و تأکید میکند که حتی در صورت اختلاف، اصل بر مدارا و اصلاح است:

«...فَإِنْ أَطَعْتُمْ فَلَا تَبْغُوا عَلَيْهِمْ سَبِيلًا...»

(...اگر زنان از شما فرمانبرداری کردند، راهی برای آزار آنان مجوید...) (قرآن کریم، نساء: ۳۴).

امام خمینی در کتاب تحریر الوسيله تصريح میکند که ضرب زن حتی در صورت نافرمانی، تنها در شرایط بسیار محدود و بدون ایجاد آسیب جسمی جایز است و در غیر این صورت، حرام محسوب میشود (خمینی، تحریر الوسيله، ج ۲، ص ۳۰۶).

۲. خشونت روانی

تحقیر، توهین، تهدید، یا ایجاد ترس و اضطراب در زن، از مصادیق خشونت روانی است. قرآن کریم در سوره بقره، آیه ۲۳۱ بر لزوم رفتار نیکو با زنان حتی در صورت طلاق تأکید میکند:

«وَلَا تُمَسِّكُوهُنَّ ضِرَارًا لِّتَعْتَدُوا...»

(و آنان را به قصد آزار نگه ندارید تا به ستمگری گرایید...) (قرآن کریم، بقره: ۲۳۱).

پیامبر اکرم (ص) نیز در حدیثی می‌فرماید:

«مَنْ أَدَّى مُؤْمِنَةً فَقَدْ أَذَانِي...»

(کسی که به زن مؤمنی آزار برساند، گویا به من آزار رسانده است) (مجلسی، بحار الأنوار، ج ۷۲، ص ۲۳۹).

۳. خشونت اقتصادی

محرومیت از حقوق مالی مانند نفقه، تصرف اموال شخصی زن بدون رضایت، یا کنترل شدید منابع مالی

خانواده، از اشکال خشونت اقتصادی است. قرآن کریم در سوره نساء، آیه ۴ حق نفقه را بهصراحت برای زنان مقرر کرده است:

< «وَأَتُوا النِّسَاءَ صَدُقَاتِهِنَّ نِحْلَةً...»

(و مهر زنان را بهطور کامل به آنان بپردازید...) (قرآن کریم، نساء: ۴).

شیخ طوسی در کتاب النهایه تأکید میکند که محروم کردن زن از نفقه، ظلمی نابخشودنی است و مرد موظف به تأمین معاش همسرش مطابق شئون اجتماعی اوست (طوسی، النهایه، ج ۲، ص ۲۴۱).

۴. خشونت اجتماعی

محدود کردن حضور زن در جامعه، تحقیر او در جمع، یا آسیب زدن به آبروی وی، مصداق خشونت اجتماعی است. قرآن کریم در سوره احزاب، آیه ۵۸ هرگونه تهمت و افترا به زنان را گناهی بزرگ میداند:

< «وَالَّذِينَ يُؤْذُونَ الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ بَغَيْرِ مَا اكْتَسَبُوا فَقَدْ احْتَمَلُوا بُهْتَانًا وَإِثْمًا مُّبِينًا»

(و کسانی که مردان و زنان مؤمن را بیآنکه مرتکب گناهی شده باشند، میآزارند، بهتانی آشکار بر خود حمل کرده‌اند) (قرآن کریم، احزاب: ۵۸).

۳. نگاه اسلام به جایگاه و کرامت زن در خانواده

اسلام با تأکید بر کرامت ذاتی زن، جایگاه او را در خانواده بهعنوان محور تربیت و مظهر رحمت الهی تثبیت کرده است. قرآن کریم در سوره حجرات، آیه ۱۳ میفرماید:

< «يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِنْ ذَكَرٍ وَأُنْثَىٰ وَجَعَلْنَاكُمْ شُعُوبًا وَقَبَائِلَ لِتَعَارَفُوا إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ أَتْقَاكُمْ...»

(ای مردم! ما شما را از مرد و زنی آفریدیم و شما را تیره‌ها و قبیل‌ها قرار دادیم تا یکدیگر را بشناسید؛ گرامیترین شما نزد خداوند، باتقواترین شماست...) (قرآن کریم، حجرات: ۱۳). این آیه بر برابری ذاتی زن و مرد در کرامت انسانی تأکید دارد.

پیامبر اکرم (ص) در حدیثی تاریخی، جایگاه زن را چنین توصیف میکنند:

< «الْجَنَّةُ تَحْتَ أَقْدَامِ الْأُمَّهَاتِ»

(بهشت زیر پای مادران است) (نوری، مستدرک الوسائل، ج ۱۵، ص ۱۸۰).

این حدیث نشان‌دهنده تقدس نقش زن بهویژه در جایگاه مادری است.

در کنار این ارتباطات چهره‌به‌چهره، امروز فضاهای مجازی‌ای شکل گرفته‌اند که با مدیریت علما، مشاوران مذهبی و کنشگران اجتماعی اداره می‌شوند. این فضاها با عنوان «شبکه‌های اجتماعی ایمن» شناخته می‌شوند و می‌توانند با ارائه محتوای دینی و روان‌شناختی، آگاهی‌رسانی فوری، و راهنمایی‌های تخصصی، پشتیبان‌های معنوی و علمی برای زنان در برابر خشونت ایجاد کنند.

۸.۸ آموزش مهارت‌های ارتباطی و دفاعی

یادگیری مهارت‌های ارتباطی به‌ویژه در زمینه‌هایی مانند «نه گفتن» قاطع، گفت‌وگو با رویکرد همدلانه، و مدیریت هیجاناتی نظیر خشم، در کاهش درگیری‌ها و پیشگیری از خشونت بسیار مؤثر است. این آموزش‌ها معمولاً در قالب کارگاه‌های روان‌شناسی با نگرش دینی برگزار می‌شوند و به زنان کمک می‌کنند تا هم قدرت تعامل خود را افزایش دهند و هم بتوانند مرزهای روانی و عاطفی خود را حفظ نمایند (رضائی، بی‌تا، ص. ۸۷؛ حسینی، ۱۴۰۱، ص. ۱۱۰).

از سوی دیگر، آشنایی با اصول اولیه دفاع شخصی نیز برای ایجاد حس امنیت در زنان ضرورت دارد. این مهارت‌ها شامل توانایی تشخیص موقعیت‌های خطر، حفظ فاصله ایمن، و استفاده صحیح از اشیای اطراف برای محافظت است که با تمرین مداوم، می‌تواند در شرایط بحرانی به زنان قدرت عمل بیشتری بدهد.

۹.۸ تقویت معنویت و توکل به خدا

بر اساس منابع اسلامی، عبادات و اذکار، نقش محوری در تقویت آرامش روحی و مقابله با تنش‌های روانی دارند. ابزارهایی مانند دعا، نماز، ذکر استغفار و صلوات، نه تنها روحیه توکل را در افراد تقویت می‌کنند، بلکه در کنار کاهش اضطراب، موجب افزایش صبر و تاب‌آوری در برابر سختی‌ها می‌شوند (حسینی، ۱۴۰۱، ص. ۱۲).

همچنین بر پایه آموزه‌های نبوی، توکل بر خداوند می‌تواند حتی امکانات محدود را به منابع عظیم تبدیل کند؛ آن‌گونه که پیامبر اسلام (ص) می‌فرماید: «توکل بر خدا سنگریزه‌ها را به سیل تبدیل می‌کند». این نگرش معنوی، در زنان قربانی خشونت، نه تنها قدرت ایستادگی را بالا می‌برد، بلکه مسیر بازیابی عزت و تصمیم‌گیری خردمندانه را هموارتر می‌سازد (میرجعفری، ۱۴۰۱، ص. ۱۳۹).

۱۰. مشارکت در کمپین‌های آگاهی‌بخش

ورود فعال زنان به عرصه‌های اجتماعی از طریق کمپین‌های مردمی و فرهنگی، ابزاری مؤثر برای گسترش آگاهی عمومی و مطالبه‌گری در برابر خشونت است. شرکت در برنامه‌های مساجد، مدارس، انجمن‌های مدنی و سازمان‌های مردم‌نهاد، باعث تقویت حس اثرگذاری اجتماعی و ابراز وجود مسئولانه در سطح عمومی می‌شود (حسینی، ۱۴۰۱، ص. ۲۳۵؛ اسود و عباسی، ۱۴۰۲، ص. ۲۱۲).

علاوه بر فعالیت‌های حضوری، راه‌اندازی کارزارهای آموزشی در بستر فضای مجازی، انتشار روایت‌های حقیقی از موفقیت‌های فردی در مواجهه با خشونت، و به اشتراک‌گذاری نکات حقوقی و دینی ساده و کاربردی، می‌تواند به الگوسازی برای سایر زنان منجر شود. این اقدامات جمعی، نقش مهمی در ایجاد فضای عمومی ضد خشونت و تشویق جامعه به واکنش مسئولانه دارند.

پژوهش حاضر با بررسی جامع منابع اسلامی، نشان می‌دهد که آموزه‌های قرآنی و روایی به‌وضوح هرگونه خشونت خانگی علیه زنان را نفی کرده و بر کرامت ذاتی، حقوق برابر و روابط مبتنی بر مودت و رحمت تأکید دارند. یافته‌های تحقیق حاکی از آن است که خشونت در اشکال مختلف (جسمی، روانی، اقتصادی و اجتماعی) نه تنها با مبانی دینی در تعارض است، بلکه پیامدهای مخربی بر سلامت خانواده و جامعه دارد.

مهم‌ترین عوامل زمینه‌ساز خشونت از منظر اسلامی شامل ضعف ایمانی، سوءتفاهم‌های فقهی، ناآگاهی از حقوق متقابل و تأثیر سنت‌های نادرست اجتماعی است. در مقابل، اسلام راهکارهای مؤثری در سطوح مختلف پیشنهاد می‌دهد: در سطح فردی با تأکید بر تقوا، کنترل خشم و الگوگیری از سیره معصومین؛ در سطح خانوادگی با ترویج گفت‌وگو، مشورت و میانجی‌گری؛ و در سطح اجتماعی با ایجاد نهادهای حمایتی و قوانین بازدارنده.

این پژوهش بر ضرورت بازخوانی متون دینی با نگاهی پویا و کارکردگرایانه تأکید دارد. اجرای راهکارهای پیشنهادی مانند آموزش‌های دینی، مشاوره خانواده، تقویت نهاد "حَکَمِین" و اصلاح قوانین می‌تواند به کاهش چشمگیر خشونت خانگی بیانجامد. در نهایت، مقابله با این پدیده نیازمند عزمی جمعی است که در آن نهادهای دینی، آموزشی و قضایی به صورت هماهنگ عمل کنند تا خانواده‌هایی مستحکم و عاری از خشونت بر اساس الگوی اسلامی شکل گیرد.

قرآن کریم

نهج البلاغه

۱. احمدتیا، شیرین. (بی‌تا) پیشگیری از خشونت خانگی. تهران: جمعیت خیریه تولد دوباره.
۲. اسود، نادیا و عباسی، محمود. (۱۴۰۲) میانجیگری در امور مدنی. تهران: انتشارات حقوقی.
۳. ابن شعبه حرانی، حسن بن علی. (۱۴۰۴ق) تحف العقول. قم: جامعه مدرسین.
۴. ابن کثیر، اسماعیل. (۱۴۱۹ق) تفسیر القرآن العظیم. بیروت: دار الکتب العلمیه.
۵. ابن ماجه، محمد بن یزید. (۱۴۱۸ق) سنن ابن ماجه. بیروت: دار الرساله العالمیه.
۶. جوادی آملی، عبدالله. (۱۳۸۵) زن در آینه جلال و جمال. قم: اسراء.
۷. حر عاملی، محمد بن حسن. (۱۴۰۹ق) وسائل الشیعه. قم: مؤسسه آل‌البیت (ع).
۸. خمینی، روح‌الله. (۱۳۹۰ق) تحریر الوسیله. قم: مؤسسه نشر اسلامی.
۹. خمینی، روح‌الله. (۱۴۲۲ق) تحریر الوسیله. قم: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی.
۱۰. رضائی، معصومه. (بی‌تا) خشونت و پیشگیری از آن از منظر اسلام. تهران: انتشارات ندای کارآفرین.
۱۱. سالاری‌فر، محمدرضا. (۱۳۸۹) خشونت خانگی علیه زنان: بررسی، علل و درمان با نگرش به منابع اسلامی. قم: مرکز نشر هاجر.
۱۲. سیستانی، علی. (۱۴۲۶ق) منهاج الصالحین. قم: مکتب آیت‌الله سیستانی.
۱۳. غزالی، محمد. (۱۳۸۹) کیمیای سعادت. تهران: انتشارات علمی و فرهنگی.
۱۴. غزالی، محمد. (۱۴۰۶ق) احیاء علوم الدین. بیروت: دار الکتب العلمیه.
۱۵. کلینی، محمد بن یعقوب. (۱۴۰۷ق) الکافی. تهران: دار الکتب الاسلامیه.
۱۶. مکارم شیرازی، ناصر. (۱۳۷۴) تفسیر نمونه. تهران: دار الکتب الاسلامیه.
۱۷. میرجعفری، زاهره‌سادات. (۱۴۰۱) خشونت خانوادگی علیه زنان: مطالعه تطبیقی راهکارهای رفع خشونت خانگی علیه زنان در حقوق ایران و اسناد بین‌المللی. قم: مرکز نشر هاجر.
۱۸. مطهری، مرتضی. (۱۳۵۷) نظام حقوق زن در اسلام. تهران: انتشارات صدرا.
۱۹. معصوم‌زاده، محمد و شیخ‌الاسلامی، علی. (۱۳۹۸) میانجی‌گری سلامت بنیان. تهران: نشر نیرومند.
۲۰. میزان، سید محمدحسین طباطبایی. (۱۳۹۰) المیزان فی تفسیر القرآن. قم: دفتر انتشارات اسلامی.
۲۱. میزان، سید محمدحسین طباطبایی. (۱۳۹۳ق) المیزان فی تفسیر القرآن. بیروت: مؤسسة الأعلمی.
۲۲. نوری، زین‌الدین (شهید ثانی). (۱۴۱۰ق) الروضة البهیة. قم: دار الإعلام الإسلامی.

۲۳. نوری، زین‌الدین (شهید ثانی). (۱۴۱۳ق) مسالک الافهام. قم: مؤسسه المعارف الاسلامیه.
۲۴. قرائتی، محسن. (۱۳۹۰) پرتوی از اسرار خانواده. تهران: مرکز فرهنگی درس‌هایی از قرآن.
۲۵. حسینی، سید عبدالله. (۱۴۰۱) خشونت خانوادگی: علل و راهکارهای مبارزه با آن از منظر آموزه‌های اسلامی. قم: انتشارات مرکز بین‌المللی.